

ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ В ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ МОЛОДІ

Ефективність професійного самовизначення особистості залежить від того, наскільки їй вдається приборкати психологічні бар'єри, що супроводжують даний процес. Вибір професії юнаком, або дівчиною відбувається по закінченню школи, проте це ще не означає, що даний вибір є самостійним, свідомим та оптимальним. Часто психологічні бар'єри і стан невизначеності у молодій людині залишаються. Психологічні бар'єри можуть суттєво викривлювати прояви професійної спрямованості молоді, впливати на її самостійність під час вирішення питання про своє майбутнє. Проблеми подолання і попередження психологічних бар'єрів суб'єкта належить центральне місце в вирішенні ряду питань, пов'язаних з професійним самовизначенням особистості. Вибір молоді людиною своєї майбутньої професії дуже відповідальний крок, пов'язаний з певними труднощами. Розрізняють об'єктивні і суб'єктивні труднощі. Об'єктивні це, насамперед, наявність вакантних місць у різних галузях народного господарства, умови праці тощо. До суб'єктивних труднощів відносяться психологічні бар'єри особистості, що знижують ефективність дій суб'єкта в процесі професійного самовизначення. Тому важливо, з метою попередження та уникнення невдач, дослідити особливості виникнення і перебігу психологічних бар'єрів особистості у професійному самовизначенні. Вирішення даної проблеми буде сприяти свідомому і самостійному професійному самовизначенню молоді.

Аналіз останніх досліджень показує наступне. К.К. Платонов [11] під психологічним бар'єром розуміє мотив, що перешкоджає виконанню діяльності. Психологічні бар'єри в педагогічній діяльності досліджували М.А. Подимов, С.С.Назметдінова, Н.О. Загуменних, Є.І.Чапліна та ін. Останнім часом психологічні бар'єри в тому чи іншому контексті висвітлювалися в працях Є.П.Єрмолаєвої, Н.Г. Милорадової, О.І. Пилипенко, О.О.Проخورова, О.Б.Радченко та ін.

Психолого-педагогічні аспекти профорієнтаційної роботи з молоддю достатньо ґрунтовно висвітлені в роботах психологів та педагогів, таких як Ю.Г. Барабаш [1], Ж.П.Вірна [3], К.Є.Голомшток [4], Л.О. Йовайша [5], Є.М.Павлютенков [10], К.К. Платонов [11], Р.О.Пономарьова [13], В.В. Синявський [6], Б.О.Федоришин [14], В.В. Ярошенко [15] та ін. Фахівці з профорієнтації аналізують об'єктивні і суб'єктивні умови вибору професії, труднощі з якими може зустрічатися молода людина при виборі професії, різноманітні засоби надання профорієнтаційної допомоги людині, формуванню

психологічної готовності особистості до вибору професії. У той же час поняття психологічний бар'єр не розглядалося в дослідженнях стосовно профорієнтації. Психологічні бар'єри виявляють себе через психічні стани індивіда, що знижують ефективність його діяльності, у тому числі й у професійному самовизначенні.

Враховуючи на актуальність та недостатню розробленість питання про суб'єктивні ускладнення особистості під час вибору професії, метою нашого дослідження виступило вивчення особливостей прояву психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні молоді. На експериментальному рівні завданням дослідження виступило визначення видів психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні молоді.

Узагальнюючи опрацьовані матеріали зазначимо, що в спеціальній літературі зустрічається різне тлумачення понятійної сутності психологічних бар'єрів. Так, бар'єри розглядаються як психічні стани (М.А.Подимов, М.Г.Ярошевський); риси характеру (А.Адлер, К.Хорні, О.Фенихель); своєрідність досвіду особистості (К.Роджерс); властивості особистості (А.Хол, П.Хілл); форми прояву соціально-психологічного клімату (В.І.Антонюк); індивідуальні особливості пізнавальних процесів (Д.Н. Завалишина); звички, ригідність мислення (Р.М.Грановська); обмеження, що накладаються на власну індивідуальність і філософські переконання (Л.М.Міндел). Невизначеність щодо ознак, структури, внутрішніх механізмів функціонування психологічних бар'єрів зумовлює виникнення труднощів під час розробки засобів профілактики та усунення небажаних психологічних бар'єрів особистості. Спираючись на аналіз спеціальної літератури та результати власних теоретико-емпіричних досліджень, зазначимо, що психологічний бар'єр спостерігається в ситуації, коли особистість має намір виконати дію, але власні переживання цьому заважають. Поява або усунення психологічного бар'єра знаменує собою зміну одного психічного стану на інший. Психологічний бар'єр це тензійний психічний стан індивіда, що супроводжується емоційною напругою, тривожністю, страхом тощо. Для подолання психологічного бар'єра треба прикласти зусилля адекватне силі бар'єра. Незначні по силі бар'єри індивід може долати автоматично мобілізуючись для цього. Сильні бар'єри змушують людину брати відстрочку виконання дії для додаткової підготовки до неї. Подолання і попередження можливих психологічних бар'єрів у процесі професійного самовизначення особистості може здійснюватися по двох напрямках: а

) формування психологічної готовності особистості до вибору професії.; б) формування дієздатної, самостійної особистості.

Розглядаючи механізм формування психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості, зазначимо наступне. Процес виконання тої або іншої дії в професійному самовизначенні розглядаємо з моменту появи у свідомості індивіда мети дії. На виникнення й реалізацію мети істотний вплив робить особистісна основа виконання дії, що містить у собі спрямованість особистості, її інтелектуальні особливості, індивідні й характерологічні риси. Перед виконанням дії більшою або меншою мірою усвідомлено відбувається пошук відповіді на питання: „сприятливе або несприятливе передбачення щодо процесу й результату майбутньої дії?” У розв'язанні даного питання беруть участь регулятори поведінки людини. Це мотив дії, зокрема, має значення такий його параметр як чинність-слабкість. Далі, раціональна оцінка ймовірності успіху дії, емоційна оцінка ймовірності успіху дії. І, нарешті, функціональний стан вольових можливостей індивіда в ситуації досягнення мети.

При виробленні передбачення успішності-неуспішності дії спостерігається взаємодія регуляторів поведінки індивіда. Сприятливе передбачення майбутньої дії формується тільки за таких умов: 1) сильний мотив і сприятлива раціональна оцінка ймовірності успіху дії; 2) сильний мотив і сприятлива емоційна оцінка ймовірності успіху дії; 3) слабкий мотив і сприятливі раціональна й емоційна оцінки; 4) прояв вольового зусилля здатного зміцнити мотив, незважаючи на несприятливі раціональні й емоційні оцінки.

В інших випадках взаємозалежного прояву регуляторів поведінки щодо виконання запланованої дії формується несприятливе передбачення. Сприятливе передбачення веде до виконання дії. Реакцією на несприятливе передбачення є переживання психологічного бар'єра перед виконанням дії. Дане переживання стимулює людини до дій по подоланню бар'єра. Можливі наступні варіанти виходу з бар'єрної ситуації: 1) короткочасна мобілізація сил для подолання бар'єра; 2) відстрочка виконання дії для проведення поглибленої підготовки до подолання бар'єра; 3) відмова від даної дії, зміна мети; 4) фрустрація.

Процес подолання психологічного бар'єра виглядає в такий спосіб. Якщо не вдається мобілізуватися для подолання бар'єра, особистість переходить до більш поглибленої підготовки або робить переоцінку ситуації, що може привести до зміни мети, і тоді подолання бар'єра ставати для неї не актуальним. Якщо індивід не здатний забезпечити виконання цих дій по подоланню психологічного

бар'єра, а мотив досягнення поставленої мети як і раніше актуальний, то індивід випробує фрустрацію. В останньому випадку бар'єр не переборений і дія не виконується.

Професійне самовизначення це специфічна діяльність, в якій можуть виникати психологічні бар'єри особистості. Дане висловлення ґрунтується на результатах досліджень ряду авторів. Так, професійне самовизначення особистості визначається як процес пошуку й оволодіння професією (Т.В. Кудрявцев, 1985; Ю.Шегурова, 1983; А.В. Сухарев, 1985; В.Ф.Сафін, Г.П.Ніков, 1984 та ін.). Професійне самовизначення відбувається за допомогою певних дій індивіда, серед яких можна виділити підготовчі дії і такі, що безпосередньо здійснюють акт самовизначення.. Професійне самовизначення є особливою формою особистісного самовизначення. Професійне самовизначення - процес формування особистістю свого ставлення до професійної діяльності і способу самореалізації в її межах. З одного боку професійне самовизначення - це короткочасний акт, з іншого – тривалий процес який починається ще в дошкільному віці і триває все життя. Природно, що найбільша активність цього процесу спостерігається в юнацькому віці. Проте і в подальшому актуальність вирішення питань професійного самовизначення загострюється під час становлення професійної кар'єри, що вимагає від особистості прийняття відповідних рішень. Якщо ставитися до професійного самовизначення свідомо, то його можна розглядати як вид діяльності. Мета такої діяльності – самореалізація в професійній діяльності. Мотив – задовольнити потреби, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю. Дії та операції – збір та аналіз профорієнтаційної інформації, прийняття рішень тощо. Дана діяльність включає в себе елементи самовиховання, формування особистості тому, незважаючи на те, що містить у собі ознаки ігрової, трудової, учбової діяльності, найбільшою мірою стосується до навчальної діяльності. Відомо, що мета навчальної діяльності є формування особистості в умовах навчання і виховання. Отже, професійне самовизначення є підвидом учбової діяльності. Результатом діяльності зміст якої професійне самовизначення є акт професійного самовизначення, тобто вибір професії. Таким чином, можна виокремити професійне самовизначення як довготривалий процес який завершується актом вибору професії, чи напрямку подальшого професійного зростання і результат, що констатує професійне самовизначення. У першому випадку маємо діяльність по формуванню професійного самовизначення особистості. У другому, – результат професійного самовизначення. Професійне самовизначення особистості, на наш погляд, не завершується актом вибору професії в

юнацькому віці. Цей процес розпочинається задовго до безпосереднього вибору професії і триває і надалі. Ситуація професійного самовизначення актуалізується повсякчас, коли особистість приймає рішення щодо подальших кроків у своїй професійній кар'єрі. В цілому професійне життя ще позначають як процес професійного становлення особистості, який починається після вибору професії; далі йде професійне навчання, адаптація, удосконалення. Отже можна виділити два варіанти розгляду цього питання: а) професійне самовизначення актуалізується тільки на переломних етапах професійного становлення; б) все професійне життя - як процес непинного професійного самовизначення, який має піки активності та "плато".

Етапи професійного самовизначення в онтогенезі мають наступний вигляд. 5-12 років. Формування позитивного ставлення до праці і різних професій. 13-15 років. Інтенсивний період формування Я-концепції (образ Я), ідентичності, життєвої позиції суб'єкта, як складових частин особистісного і професійного самовизначення особистості. Завершується психологічною готовністю до процесу професійного самовизначення. 15-17 років. Формування професійної спрямованості та професійної придатності. Завершується психологічною готовністю до вибору певної професії. 15-17 років. Прийняття рішення про вибір професії (може бути проміжне рішення, після якого продовжується робота над завданнями II- III-го етапів, що завершується прийняттям, остаточного, або знов проміжного, рішення). 18-25 років. Період випробування свого вибору безпосередньо на робочому місці який закінчується остаточним професійним самовизначенням, або повторним (у скороченому варіанті) проходженням II-IV етапів.

Розгляд професійного самовизначення як окремого виду діяльності дозволяє нам виділити його фази. Кожна фаза характеризується відповідним змістом. Природно, що ці фази можна співвідносити з віковими періодами розвитку особистості. Безумовно, головний зміст зосереджено в юнацькому віці, в час інтенсивного самовизначення в особистісному та професійному плані. Перша фаза – орієнтовна (5-14 років): поступово актуалізується потреба в професійному самовизначенні. З'являються аморфні цілі щодо майбутньої трудової професійної діяльності. Внутрішньою перешкодою може виступати недостатня зацікавленість щодо вирішення питань професійного самовизначення. Друга фаза – програмування (15 років): неможливість відразу відповісти однозначно на питання, яку професію вибрати, робить актуальним організацію пошуку рішення даного питання. Виробляється план дій щодо пошуку потрібної інформації, перевірки своїх

здібностей тощо). Спостерігається трансформація дифузійної мети в конкретну мету й формування плану наступних дій; переростання бажань - у наміри. Фаза завершується ухваленням рішення реалізувати програму. Внутрішньою перешкодою може виступати брак знань, умінь, навичок щодо вирішення питань професійного самовизначення. Третя фаза - реалізація програми (15-17 років): практична реалізація плану дій, мета яких знайти підстави для ухвалення рішення щодо вибору своєї майбутньої професії. Примірювання на себе професій. Зустріч із представниками професій, екскурсії та ін. Внутрішньою перешкодою може виступати інертність, брак інформації профорієнтаційного характеру та ін. Четверта фаза - контрольно-коректувальна (17-25 років). У 17 років прийняття рішення про вибір майбутньої професії. У період з 18 до 25 років спостерігається оцінка обраного напрямку професійного становлення. При потребі здійснюється корекція свого вибору. Внутрішніми перешкодами можуть виступати несаможітність, нерішучість та ін. Проте, аналіз матеріалів дослідження ситуації професійного самовизначення старшокласників засвідчив, що ступінь відповідальності за вибір професії по закінченню загальноосвітньої середньої школи вони часто знижують, за рахунок переконання, що помилку легко виправити і після закінчення ВНЗ.

В емпіричній частині дослідження ми намагалися виявити які психологічні бар'єри частіше зустрічаються у молоді при виборі професії. Процедура експериментального дослідження припускала констатацію думок молоді щодо видів психологічних бар'єрів при виборі професії. Вибірку склали 79 студентів першого курсу педагогічного університету. Обстеження проходило під час аудиторних занять. Участь випробовуваних в експерименті здійснювалася в контексті практичних занять з курсу психології. Дослідження починалося з актуалізації у випробовуваних потреби брати участь в експерименті. Їм пояснювалася зміст поняття «психологічний бар'єр», роз'яснялися чинники, що впливають на професійне самовизначення особистості. Далі застосовувався метод письмового опитування. Випробовувані письмово в довільній формі відповідали на два запитання: 1) які психологічні труднощі можуть спіткати молоду людину при виборі професії?; 2) які причини виникнення цих труднощів? Дане завдання виконувалося протягом 20 хвилин. Наступним етапом обстеження було проведення індивідуальних бесід із випробовуваними з метою уточнення їхніх поглядів щодо досліджуваної проблеми. Аналіз отриманих експериментальних даних дозволив виділити перелік психологічних бар'єрів молоді при виборі професії. А також визначити частоту їхнього прояву (див. табл. 1).

Найбільша частота властива психологічним

бар'ерам: «острах піти проти думки навколишніх» (0,58); різні види страхів» (0,49 – 0,42); «непевність у собі» (0,38); «невизначеність власних інтересів» (0,36). До групи менше значимих бар'єрів відносяться: «розгубленість через брак інформації», «сумнів у правильності вибору», «сумнів в успіху задуманого». Частота прояву цих бар'єрів відповідно: 0,22; 0,2; 0,1. Такі бар'єри як «розгубленість через незнання своїх можливостей», «недостатня зацікавленість, лінощі» мають частоту прояву відповідно: 0,13; 0,1. Інші бар'єри (частота менше 0,1) рідко зустрічаються при виборі професії. Один із найбільше значимих психологічних бар'єрів молоді при виборі професії пов'язаний із переживанням почуття

страху. Аналіз змісту страху у випробовуваних при виборі професії дозволив виділити його різновиду і ступінь значимості для них. Так, найбільш актуальним для випробовуваних є «страх припуститися помилки» (частота прояву 0,49), потім ідуть: «острах поразки», «страх перед невизначеністю ситуації», «страх відповідальності». «острах самостійності», «острах ризикувати». Частота прояву відповідно: 0,47; 0,46; 0,45; 0,43; 0,42. Розглядаючи, психологічну природу зафіксованих бар'єрів можна зробити висновок про те, що вони пов'язані, насамперед, із вольовою сферою особистості, далі за значимістю на їх перебіг впливають емоційна сфера і спрямованість особистості.

Таблиця 1

Частота прояву психологічних бар'єрів молоді при виборі професії

№ п/п	ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ	Частота
1	Острах піти проти думки оточуючих	0,58
2	Страхи припуститися помилки	0,49
3	Острах поразки	0,47
4	Страхи перед невизначеністю ситуації	0,46
5	Страхи відповідальності	0,45
6	Острах самостійності	0,43
7	Острах ризикувати	0,42
8	Непевність у собі	0,38
9	Невизначеність власних інтересів	0,36
10	Розгубленість через брак інформації	0,22
11	Сумнів у правильності вибору	0,2
12	Сумнів в успіху задуманого	0,16
13	Розгубленість через незнання своїх можливостей	0,13
14	Недостатня зацікавленість, лінощі	0,1
15	Побоювання можливих труднощів	0,09
16	Острах виявити ініціативу	0,06

Проведене дослідження дозволило нам зробити наступні висновки:

- психологічний бар'єр особистості – це психічний стан, що перешкоджає виконанню діяльності або дії.

- передбачення виникає як результат оцінювання суб'єктом імовірності успіху майбутньої дії. У формуванні передбачення беруть участь регулятори поведінки людини. Це мотив дії, раціональна й емоційна оцінки ймовірності успіху дії та функціональний стан вольових можливостей індивіда в ситуації досягнення мети. Сприятливе передбачення майбутньої дії веде до його виконання. Несприятливе викликає переживання психологічного бар'єра.

- професійне самовизначення особистості є специфічним видом діяльності, ціль якої – досягнення покликання, мотив - самореалізація.

- психологічні бар'єри у професійному самовизначенні опосередковані, насамперед, особливостями розвитку вольової сфери особистості;

ЛІТЕРАТУРА

- найбільш актуальними для сучасної молоді є

наступні психологічних бар'єри при виборі професії: «острах піти проти думки навколишніх»; страх; «непевність у собі»;

- при виборі професії найбільше часто в молоді зустрічаються наступні види страхів: страх припуститися помилки, острах поразки, страх перед невизначеністю ситуації, страх відповідальності та самостійності, острах ризикувати;

- виникнення бар'єрів при виборі професії пов'язано насамперед з індивідуальними особливостями вольової сфери особистості. мають значення також показники емоційної сфери і спрямованість особистості;

Подальша розробка цієї проблеми є цікавою з огляду на вивчення механізмів професійного і особистісного самовизначення людини, реалізації та досягнення нею свого покликання, знаходження шляхів оптимізації цих процесів за рахунок приборкання психологічних бар'єрів.

1. Барабаш Ю., Позінкевич Р. Психолого-педагогічні основи вибору професії: Навч. посібник. — Луцьк : РВВ "Вежа" Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003.

2. Борисова Е.М. Профессиональное самоопределение: личностный аспект: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. — М., 1995.

3. Вірна Ж.П. Основи професійної орієнтації: Навч. посіб.. — Луцьк : РВВ "Вежа" Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2003.

4. Голомиток А.Е. Выбор профессии и воспитание личности школьника. — М.: Педагогика, 1979.

5. Йовайша Л.А. Проблемы профессиональной ориентации школьников.- М.: Педагогика, 1983.

6. Кабінет професійної орієнтації в школі: Метод. рекомендації, / Державна служба зайнятості України; Чернігівський обласний центр зайнятості / В.В. Синявський (авт.-уклад.). — Чернігів, 2005.

7. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. - Москва: Академия, 2007.

8. Кон И.С. В поисках себя. — М: Издательство политической литературы, 1984.

9. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А.

Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, 1985. — 431 с.

10. Павлютенков Е.М. Профессиональная ориентация учащихся. — К.: Рад. школа, 1983.

11. Платонов К.К. Краткий психологический словарь системы психологических понятий: Учеб. пособие для заведений профтехобразования. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Высш. шк., 1984. — 174 с.

12. Платонов К.К. Профессиональные способности и профессиональная ориентация. В кн.: Профессиональная ориентация и консультация молодежи. — К.: Рад. школа, 1966. — С. 9.

13. Пономарёва Р.О. Ціннісні орієнтації старшокласників і вибір ними професії / Психологія: Респ. наук.-метод. збірник — К.: Рад. школа. — Вип. 33., 1989. — С.9-15.

14. Федоришин Б.О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / АПН України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. — К., 1996.

15. Ярошенко В.В. Школа и профессиональное самоопределение учащихся. — К.: Рад. школа, 1983.

Подано до редакції 13.06.08

РЕЗЮМЕ

Рассматриваются виды, специфика психологических барьеров в профессиональном самоопределении молодежи. Выявляются

характерные тенденции психического состояния молодежи в ситуации выбора своей будущей профессии.

SUMMARY

The author considers some kinds, specificity of psychological barriers in professional self-determination

of youth. The article presents some typical tendencies of psychic state of youth in terms of choosing future career.

Ключові слова: психологічні бар'єри, професійне самовизначення, суб'єктивні труднощі.

Keywords: psychological barriers, professional self-determination, individual difficulties.